

Karoliina Lummaa

Vieraslajisuudesta vierasmaailmaisuuteen – lintujen kohtaamisen uutta runousoppia

rastaan tsik srii piste tai pilkku loppu kuuntelen

Jouni Tossavainen: *Kerro* (2007)¹

Rastaslinnut ovat tunnetusti moniäänisiä. Varoitusääni, jonka runoilija Jouni Tossavainen on yllä litteroinut muotoon ”tsik srii”, on terävä ja tarkoituksentäyteinen. Kuitenkaan ihminen ei voi täysin tietää, mitä linnun äännähdys tarkoittaa. Tossavaisen runossa on sama varauksellinen eetos: ”tsik sriin” jälkeen tulee piste *tai* pilkku. Pidentetyn sanavälin ilmaiseman tauon jälkeen inhimillinen minä toteaa ”loppu kuuntelen”. Radiopuhelinviestinnästä tuttu sanonta kertoo siitä, että minä toivoisi viestinnän jatkuvan – olisi ehkä liian rohkeaa puhua keskustelusta. Minä ei tiedä, kenelle rastas viestinsä osoittaa, eikä hän voi myöskään olettaa rastaan ymmärtävän, että ihminen suuntaa huomionsa juuri rastaan ääntelyyn.

Lajierot ylittävä kommunikaatio on yksi Tossavaisen *Kerro*-kokoelman keskeisistä aiheista, ja se puhuttaa myös nykyistä eläintutkimusta, olipa kyse etologiasta tai filososifemmasta tutkimuksesta. Kommunikoinnin, ymmärtämisen ja vastavuoroisuuden ongelma tiivistyy oletukseen lajien välisistä ylittämättömistä eroista (ks. esim. Wolfe 2003; Haraway 2008, 19–27; Aaltola 2004, 45–72). Esimerkiksi rastaiden (*Turdidae*), tai tarkemmin esimerkiksi räkättirastaiden (*Turdus pilaris*), ja ihmisten (*Homo sapiens*) väliset fyysiset ja kognitiiviset erot mielletään niin suuriksi, ettei minkäänlainen molemminpuolinen kohtaaminen tai toista lajia edustavan olennon ymmärtäminen tunnu mahdolliselta. Lajin käsitettä sekä lajia koskevia ideoita ja oletuksia voikin pitää yhtenä humanistis-yhteiskuntatieteellisen eläintutkimuksen keskeisistä kysymyksistä, jota on lähestytty kriittisesti esimerkiksi toislajisuuden, vieraslajisuuden sekä seuralais- tai kumppanuuslajien käsitteiden avulla (Lummaa 2010; Ruonakoski 2011; Rojola 2012). Epistemologisiin ja eettisiin kysymyksiin sitoutuneen eläintutkimuksen näkökulmasta haasteellista on erityisesti lajin käsitteeseen liittyvä essentialistisuus ja hierarkisuus: olennot määräytyvät lajinsa perusteella olemuksellisesti erilaisiksi ja kehittyneisyytensä mukaiseen järjestykseen (Aaltola 2004; Laakso 2011; Ruonakoski 2011).

Tässä artikkelissa etsin vaihtoehtoa eläimiä koskevan ajattelumme lajikeskeisyydelle. Kysyn, voisiko vierasmaailmaisuuuden käsite toimia vieraslajisuuden käsitteen rinnalla ei-inhimillisten ja inhimillisten eläinten välisten erojen ajattelun välineenä. Kysymyksenasettelullani on yhtymäkohtansa kirjallisuudentutkimuksessa laajasti kes-

kusteltuun mahdollisten maailmojen käsitteeseen, mutta kirjailijoiden luomien fiktiivisten maailmojen sijaan minua kiinnostaa maailmaisuus ei-inhimillisen olemisen ja kokemisen tavan käsitteellistykseenä. Olen ennen kaikkea kiinnostunut siitä, miten ei-inhimillinen perspektiivi rakentuu runoon erilaisin kielellisin (temaattisin, materiaalisin) keinoin, sekä siitä, miten tämä todellisia eläimiä koskeviin havaintoihin, tietoon ja kokemuksiin pohjautuva ja kielellisesti rakennettu ei-inhimillinen perspektiivi eli vierasmaailmaisuus auttaa meitä ajattelemaan eläimiä sekä eläinaiheista kirjallisuutta.

Teoreettis-filosofisesti tukeudun artikkelissani sellaiseen eläimiä koskevaan kriittiseen tutkimukseen, joka kyseenalaistaa essentialistiset ja hierarkkiset näkemykset eläimistä sekä eläinten ja ihmisten erosta ja keskittyy olemusta koskevien kysymysten sijaan käytännön vaikutus- ja vuorovaikutussuhteisiin. Luonnehtimaani lähestymistapaa voi tietyn varauksin pitää posthumanistisena.² Posthumanismilla tarkoitetaan yleisesti ajattelua, joka hylkää rationaalisen humanismin perinnön ja etsii vaihtoehtoisia tapoja ymmärtää esimerkiksi ihmisten, eläinten ja koneiden suhteita. Ihmisten ja ei-inhimillisten toimijoiden ominaisuudet, keskinäiset erot sekä toimijoiden väliset hierarkkiset suhteet asettuvat posthumanistisessa ajattelussa kriittisen tarkastelun alaisiksi. (Ks. esim. Hayles 1999; Wolfe 2010.)

Kirjallisuudentutkimuksessa tutumpi tapa tarkastella ei-inhimillisen maailman ja kulttuurin (tai tarkemmin kaunokirjallisuuden) suhteita on ekokritiikki. Kulttuuriset representaatiot, esimerkiksi kaunokirjalliset teokset, mielletään ekokritiikissä yleensä täysin erillisiksi luonnosta ja ei-inhimillisistä olennoista, jolloin kysytään, millaisin poeettisin keinoin teos esittää luontoa ja millaisia luontokäsityksiä teos ilmentää. Posthumanistisessa ajattelussa kulttuurin ja luonnon erottelu problematisoidaan todellisuuden kaikilla osa-alueilla. Siten inhimillisen kielen, kirjoituksen ja sanataiteen suhde ympäröivään materiaaliseen todellisuuteen ei-inhimillisine olentoineen arvioidaan uudelleen ihmisen erityisasemaa purkavasta näkökulmasta. Tässä artikkelissa en siten pohdi kulttuurisia lintukäsityksiä tai ihmisten mahdollisuuksia puhua lintujen puolesta, vaan siirrän näkökulman lintujen omaan vierauteen sekä tämän vierauden ilmentymiin runoudessa.

Aloitan lajin käsitteestä ja sitä koskevasta filosofis-tieteellisestä keskustelusta. Seuraavaksi kytken vieraslajisuuden käsitteeseen kaksi näkökulmaa maailmaisuudesta. Ensimmäinen on baltialais-saksalaisen etologin Jakob von Uexküllin (1864–1944) biologianfilosofia, jossa olennon omalaatuisuus on sen tapa kokea maailma (*Umwelt*) ja suhteutua siihen – olla jokin olento on aistia tietynlainen maailma ja toimia juuri tuossa maailmassa subjektina. Toinen on brittiläissyntyisen filosofi-kirjallisuudentutkija Timothy Mortonin (1968–) ajatus vieraista vieraista (*strange strangers*), olennoista, jotka ovat sisäsyntyisesti vieraita, erilaisia, arvaamattomalla tavalla tuntemattomia ja silti hyvin läheisiä saman maailman (tai harsoston, *mesh*) asuttajia. Uexküllin ja

Mortonin ideoiden ohella tarkastelen Jouni Tossavaisen ja Jonimatti Joutsijärven linturunoja heidän vuonna 2007 ilmestyneistä kokoelmistaan *Kerro* (Tossavainen) ja *Tule on minun nimeni* (Joutsijärvi). Näissä kokoelmissa lintujen maailma kirjoittuu erilliseksi mutta erottamattomaksi osaksi ihmisten maailmaa – tulkintani mukaan Uexküllin limittyvien *Umweltien* sekä Mortonin *harsoston* merkityksissä.

Tossavaisen ja Joutsijärven runojen lukemisen yhteydessä luonnostelen vierasmaailmaisuuden käsitettä ja pohdin sen soveltuvuutta posthumanistisen teorian ja humanistis-yhteiskuntatieteellisen eläintutkimuksen kehyksessä tehtävään taiteentutkimukseen. Ehdotan, että vierasmaailmaisuuden näkökulma antaa mahdollisuuden tarkastella eläinaiheista kirjallisuutta kulttuuristen eläinrepresentaatioiden sijaan ei-inhimillisiä asuttavana taiteena. Esitän Uexkülliin tukeutuen, että emme koskaan tavoita vieraslajisten eläinten kokemusta sinänsä – meidän ja niiden maailmat pysyvät toisilleen vieraina. Mortonin filosofiaan vedoten väitän kuitenkin, että runous (kuten taiteet yleisemminkin) on kuvittelun ja eettisen neuvottelun väline, joka rakentaa yhteyksiä näihin vieraisiin maailmoihin. Kielen ja tekstin semioottisten ja materiaalisten piirteiden analyysi osoittaa runouden olevan täynnä lintumaisuuksia, jotka viittaavat tekstien ei-inhimillisiin yhteyksiin.

Lajista maailmaisuuteen

Ei-inhimillisiä eläimiä koskevassa tutkimuksessa yksi keskeisistä ongelmista on lajin käsite sekä siihen liittyvät epistemologiset, ontologiset, eettiset ja sosiaaliset merkitykset. Epistemologiset ja osin ontologiset kysymykset ovat esillä biologiassa ja biologian filosofiassa, jonka yksi perustava kysymys on, ovatko lajit todellisia olioita vai taksonomisia konstruktioita (esim. Voipio 1998; Haraway 2008, 17–18). Biologiatieteissä sovelletaan useita erilaisia lajikäsitteitä, joiden avulla tartutaan erilaisiin biologian ongelmiin (Voipio 1998).³ Feministisen tieteenkritiikin edustajat kuten Donna Haraway ja Lynda Birke ovat huomauttaneet biologiatieteiden lajikäsitysten ehdollisuudesta: erilaiset lajikäsitteet ja taksonomiset systeemit ovat syntyneet ja syntyvät tiettyssä historiallisessa kontekstissa tiettyjen materiaalistien ehtojen mahdollistamina. (Birke 1994; Haraway 1997, 55–56, 129, 142, 190.)

Ontologista problematiikkaa edustaa posthumanistisen ja ekokriittisen ajattelun piirissä esitetty kysymys siitä, onko ero ihmisten ja ei-inhimillisten eläinten välillä luonteeltaan aste-ero (*difference in degree*) vai lajiero (*difference in kind*). Edellisen näkemyksen mukaan erilaiset oliot sijoittuvat samalle jatkumolle, jolloin erot ovat asteittaisia, ja jälkimmäisen näkemyksen mukaan kyse on täysin erillisistä olentojen ryhmistä. (Soper 1995, 41; Haraway 1997; Haraway 2008.) Timothy Mortonin vastaus kysymykseen aste- ja lajierosta on Charles Darwiniin viitaten ehdoton: kyse on aste-erosta (Morton 2010b, 70–71).

Humanistisesti ja yhteiskuntatieteellisesti orientoituneessa eläintutkimuksessa lajikykyä lähestytään paitsi epistemologisena ja ontologisena myös moraalisenä kysymyksenä, mikä on tuottanut joukon eettispainotteisia eläimeen tai eläimyyteen liittyviä käsitteellistyksiä. Eläinten oikeuksien teoriasta omaksuttu lajisorron, spesismien tai lajismin (*speciesism*) käsite tarkoittaa kriittisessä eläintutkimuksessa olion arvon tai oikeuksien määrittelemistä sen lajin perusteella (Ryder 1975).⁴ Ei-inhimillisen, toislaajisen tai vieraslaajisen eläimen (*nonhuman, other than human*) käsitteet puolestaan korostavat ihmisten ja eläinten suhdetta toisiinsa suhteutuvina mutta toisistaan eri tavoin eroavina eläinlajeina (Ruonakoski 2011, 15–18).⁵

Lajin, kuten vieraslaajisuuden ja toislaajisuudenkin, käsitteeseen liittyy määrättyä jähmeyttä. Eri eläinlajeissa on kyse syntymältään ja olemukseltaan tietynlaisista, tietynlaisista olennoista, jotka rinnastuvat *meihin ihmisiin* ominaisuuksiltaan asteittaisesti poikkeavina. Lajispesifi ajattelu muuntuu helposti spesistiseksi ja siitä edelleen antroposentriseksi, ihmiskeskeiseksi. Ihmisestä tulee tällöin normi, jota vasten erilaisia ei-inhimillisiä olentoja verrataan. Kädellisyys ja tietynlaajuinen aivokapasiteetti lähentävät tiettyjä eläinlajeja ihmisiin, ja tämä lähekkäisyys ja siihen automaattisesti kytkeytyvä ajatus kehittyneisyydestä voidaan kokea moraalifilosofisena perusteena inhimilliselle toiminnalle. Mitä lähempänä ihmistä eläin on ja mitä kehittyneemmäksi se ajatellaan, sitä suurempi moraalinen arvo sillä on. Tällainen spesistinen ja antroposentrisen ajattelu sisältää paitsi moraalifilosofiaa myös epistemologisia oletuksia, joiden myötä ei-inhimillisten eläinten toiminta ja käyttäytyminen näyttäytyvät mekaanisina reaktioina ulkomaailmaan. Ei-inhimilliset eläimet aletaan nähdä lajinsa rajoittamina olentoina, joiden kommunikaatio esimerkiksi typistyy vaistojen varassa tapahtuvaksi signaali-toiminnaksi.

Näkemykseen ei-inhimillisistä eläimistä lajiensa edustajina sisältyy edellä sanotusta huolimatta eräs eettisesti ja epistemologisesti arvoituksellinen ja uskoakseni arvokas puoli. Jokainen olento suhtautuu maailmaan lajiominaisuuksiensa mukaisesti, eli jokaisella olenolla on omanlaisensa maailma, jossa se toimii ja johon se vaikuttaa. Jos huomio siirretään eläimen olemuksesta sen maailmassa olemiseen tai maailmaisuuuteen, käsitys tuosta eläimestä muuttuu. Vastassamme on nyt ympäristöään ymmärtävä aktiivinen ja voimallinen toimija, jonka kyvyt ja olemus eivät enää heikkene inhimillisen verrokin edessä. Ei-inhimillinen eläin on paitsi vieraslaajinen myös vierasmaailmainen olento.

Tätä vierasmaailmaisuuuden ajatusta kehitelläkseen määrittelen maailman alustavasti eräänlaiseksi fyysisten ja semioottisten olosuhteiden, olioiden, prosessien ja syyseuraussuhteiden kokonaisuudeksi, josta tuon maailman haltijalla on mahdollista olla jonkinlainen kokonaiskäsitelmä (kokonaisuus ja kokonaiskäsitelmä on ymmärrettävä tässä osittaisiksi, aukkoisiksi, muuttuvaisiksi). Olennot ovat maailmaisia, kukin oman

maailmansa mukaan: olla tietynlainen tai tietynlajinen olio on olla tietynlaisessa maailmassa.⁶ Millaisessa maailmassa jo vuosikymmenet sitten urbanisoitunut varpunen elää? Seuraava runo Jonimatti Joutsijärven kokoelmasta *Tule on minun nimeni* (2007) kuvaa törmäystä luontokulttuurisessa tilassa:

Turun linja-autoasemalla varpunen tiputtautuu
kymmenen metriä keskuskupolista nokkimaan muovipuuta
Olen ajatellut että tämä paikka on helvetti ovisireenein
Keskikupolin huipussa on linnulle tarkkailutasanne
Se arvioi suorakaiteenmuotoisia läpinäkyviä
ja yhden kerrallaan aikoo läpilentää
ne osoittautuvat kaikki umpilikkaisiksi
lintu kääntyy ilmassa ja palaa tarkkailupaikalle

(Joutsijärvi 2007, 20.)

Posthumanistiseen tutkimus- ja teoriakirjallisuuteen vakiintunut luontokulttuurien (*naturecultures*) käsite tarkoittaa sananmukaisesti luonnollisiksi ja kulttuurisiksi miellettyjen tilojen, olentojen ja toimintojen sekoittumia ja yhteenkietoutumia (esim. Haraway 1997; Latour 2004; Law 2004; Haraway 2008). Suurin kattoikkunoin varustettu linja-autoaseman odotushalli sekä sen keskelle sijoitettu muovinen puuta esittävä koriste-esine on helppo tunnistaa tällaiseksi sekoittuneeksi tilaksi, kun paikalle ilmaantuu ikkunoita ja muovipuuta omista lähtökohdistaan käsin tulkitseva varpunen. Se pyrkii lentämään ikkunoiden, ”suorakaiteenmuotoisten läpinäkyvien”, läpi ja nokkii – ehkä ravinnon toivossa – muovipuuta. Lintu myös löytää ikkunoiden luota pienen tarkkailutasanteeksi kelpaavan ulokkeen, jonka se omaksuu luontevasti paikakseen. Lintu elää oman hahmotuskykynsä mukaisessa pienoismaailmassa (luonnonvalossa, puun oksilla), josta ei vain löydy sille tarkoituksenmukaista ravintoa tai lajikumppaneita.

Varpusen käyttäytymiseen keskittyvä runo paljastaa linnusta ehkä lopulta hyvin vähän, mutta paikka, joka runon minälle näyttäytyy ”helvettinä ovisireenein” on linnulle kuitenkin jotakin, jossa voi suunnistaa ja tarttua erilaisiin tarjoutuviin mahdollisuuksiin. Linnulla on valmiuksia, joihin keinotekoinen ympäristö vastaa – ainakin osittain.

Biologi ja etologi Jakob von Uexküll kehitti tällaisista eläinten sisäsyntyisistä valmiuksista biologianfilosofisen teorian, joka on sittemmin vaikuttanut esimerkiksi Konrad Lorenzin etologisiin tutkimuksiin, Arne Næssin ekologiseen ajatteluun sekä Martin Heideggerin, Giorgio Agambenin ja Gilles Deleuzen filosofiaan.⁷ Vuonna 1933 valmistuneessa ja 1956 julkaistussa, Georg Kriszatin kuvittamassa teoksessaan *Streifzüge durch die Umwelten von Tieren und Menschen. Ein Bilderbuch unsichtbarer Welten* Uexküll esittää selkärangattomia koskeviin eläintieteellisiin tutkimuksiin sekä Immanuel Kantin filosofiaan (erityisesti Immanuel Kantin ymmärryksen kategorioihin) perustaen, että jokainen eläinyksilö on omanlaisensa maailman havaitsemiseen ja siihen vaikuttamiseen erikoistunut subjekti. Eläinten, kaikkein yksinkertaisimpien-

kin, on *huomattava* (*gemerkt*) tiettyjä asioita ympäristöstään – ne eivät siis vain reagoi automaattisesti ärsykkeisiin. Jokaisen eläinsubjektin merkityksellinen ympäristö, *Umwelt*, koostuu havaintojen maailmasta (*Merkwelt*) ja vaikutusmaailmasta (*Wirkwelt*). Uexküllin mukaan eläimet sopivat omiin *Umwelteihinsa*: yksinkertaisemmalla eläimellä on yksinkertaisempi *Umwelt* ja monimutkaisemmalla eläimellä monimutkaisempi *Umwelt*.⁸

Uexküll luonnehtii hyvin yksityiskohtaisesti eläinsubjektin aivoja ja niiden havaitsevia ja vaikuttavia soluja. Tarkoituksena on selittää se, että eläimellä on aivoissaan jo valmiina aistimisen ja vaikuttumisen/vaikuttamisen välineitä, jotka sopivat täydellisesti sen omiin tarpeisiin ja elinympäristöön. Näin eläinsubjekti on tavallaan yhtä *Umweltinsa* kanssa: *Umwelt* on eläimelle sen ominaisuuksien mukaisesti rakentunut ja näyttäytyvä täydellinen tai kokonainen ympäristö. Kukin eläinyksilö havaitsee ja vaikuttuu vain tietyistä objektien piirteistä, sellaisista, jotka vastaavat sen havainto- ja vaikutuselimiä sekä niiden koostamaa havainto- ja vaikutusmaailmaa. Loputtoman rikas ja moninainen maailma eläimen ympärillä rajoittuu ja muuntuu pelkistyneeksi rakenteeksi, jossa erottuvat vain tietyt havaintomerkit ja tietyt vaikutusmerkit eli tuon eläimen *Umwelt*. Uexküll (1959, 29) painottaa, että maailman rikkauten sijaan tärkeää on toiminnan varmuus.

Joutsijärven runossa kuvattu linja-autoaseman odotushalli on kaksi eri maailmaa, kaksi vierasmaailmaisen olennon *Umweltia*. Varpunen tunnistaa tilassa omat mahdollisuutensa ja ihminen omansa. Runon ikkunoita kuvaavissa säkeissä sanaa ikkuna ei esiinny. Tulkintani mukaan tämä korostaa linnun näkökulmaa tilaan. Varpusen ”läpilentämiksi” aikomat ”läpinäkyvät”, jotka osoittautuvat kaikki ”umpilikaisiksi”, merkitsevät linnulle jatkuvaa ilmatilaa ja linnun kohtalosta kiinnostuneelle ihmiselle läpäisemättömästä seinästä – ikkunasta ja ikkunoista ei ole tässä runossa kyse. ”Umpilikaisuus” voi ihmisen näkökulmasta tarkoittaa kirjaimellisen likaisuuden lisäksi jotakin moraalisesti viallista, mahdollisesti valheellista. Epäselväksi jää, mitä lintu ”läpinäkyvistä” mutta läpilentämättömistä pinnoista ajattelee. Myös Jakob von Uexküll on tässä asiassa ehdoton: tutkimalla eläinten fysiologiaa ja käyttäytymistä niiden *Umwelteista* voidaan saada jonkinlaisia kuvittelukykyämme tukemia käsityksiä, mutta emme voi koskaan kokea itse vieraslajisten eläinten *Umwelteja* (Uexküll 1959, 22). Tämä ei tarkoita sitä, että eläimet ja ihmiset eläisivät eristyneissä erillismaailmoissa. Samassa elinympäristössä elää useimmiten lukuisia eri lajeja edustavia eläimiä lajityypillisine ja yksilöllisestikin muuntelevine *Umwelteineen*. Yksittäiselle eläinsubjektille nämä toiset eläimet näyttäytyvät havaitsemisen ja toiminnan kohteina ja siitä seuraten vaikkapa lauman jäsenenä tai linkumpapanina. (Uexküll 1959, 94–99.)

Varpusen tilannetta ei kuvata Joutsijärven runossa suorasanaisesti helvetillisiksi, vaikka säkeen ”Olen ajatellut että tämä paikka on helvetti ovisireenein” voi tulkita

myös niin. Uexküllin teoriaan tukeutuvassa luennassani olen halunnut keskittyä tilan luonnollisuuden tai luonnottomuuden sijaan varpusen kuvaamiseen maailmaisena olentona, jolla on lajityypilliset keinot selviytyä ja hahmottaa todellisuus. Eri lajeja edustavien eläinten etologiseen tutkimukseen perustuva *Umweltin* käsite muuntuu tällöin kirjallisuudentutkimuksen välineeksi, jonka avulla voi analysoida ei-inhimillistä kokemusmaailmaa tai perspektiiviä, toisin sanoen runon vierasmaailmaisuuutta (*Umweltista* elokuvantutkimuksen välineenä ks. Väliaho 2012). Edellä esitettyjen alustavien maailmaisuuutta koskevien huomioiden jälkeen on tutkittava lisää runouden lintumaisia piirteitä ja kysyttävä, mitä vieraus tarkoittaa vierasmaailmaisuuuden käsitteessä.

Vierauden filosofiaa

kuumenen kun myönnyn vilulle toinen on nälkä joka tulee eteen
vaikka takaa en näe ei kuulu tai yhtä vähän höyhen siipisulaksi jos
en kuumota jos munat pääsevät pakoon jos jäähtyvät kuin hen
gitys nokassa jos nyt nokka on silmien edessä: joka hetkessä ede
ssä: josta edempänä valuu viileämpää kurkun alle suhinaa vettä tai
myrskymärkää suojaattomassa ilmassa silloin kun en
kun en paina mitään tai silloin kun painan kaiken
simenten tasaisella jos sa ei pääse varjoon pii
loon muualle kuin maan alle kuuluvaksi ma
madoksi ääni pelottava ääntää niskasta yhtä nop
nopeasti kääntää varjo muusta mustempi mustikkaa mus
suhahtaa suhahduksella kirkaisee lopuksi vaikka loppua ei ole on
pakko älä pelkää nuku uutta laulua kuuntele on mun munat muna
kivi nämä nälät lapset kovat joille yksin olen jano metsä tai taivas
joka ei osaa liikahtaa pilven puoleen tai ruohon rinta ja oksien aallot
unettava unettavasti unettaa silittää sitä mitä tahtoo toistaa ei tiputtaa
pesästä pois myönnyn kun jysiö rasahdus risu särö yksi: kaksi kolme

Jouni Tossavainen: *Kerro* (2007)

Yllä olevassa Jouni Tossavaisen runossa kokoelmasta *Kerro* lajilta mainitsemattoman linnun *Umwelt* ei ole vain osa runon sisältöä kuten Joutsijärven ”Turun linja-auto- asemalla” -runossa. Osanen linnun *Umweltista* näyttää piirtyvän runon rakenteeseen valkeana munanmuotoisena tilana tai kuviona. Runo avaa myös sisällöllään lintumaista kokemusta, esimerkiksi sitä, kuinka nokka on ”joka hetkessä edessä: josta edempänä valuu viileämpää kurkun alle suhinaa vettä tai / myrskymärkää”. Runon lopussa linnun valppaus muniensa suhteen luo jännitteen, joka huipentuu monimerkityksiseen loppusäkeeseen: ”unettava unettavasti unettaa silittää sitä mitä tahtoo toistaa ei tiputtaa / pesästä pois myönnyn kun jysiö rasahdus risu särö yksi: kaksi kolme”. Ei ole varmaa, mitä väsyneen huolehtivan linnun pesässä lopulta tapahtuu. Sana ”jysiö” voi viitata johonkin ulkopuoliseen tapahtumaan, kenties johonkin liikkujaan tai hyökkääjään, mutta yhtä hyvin se voi myös tarkoittaa sitä, mitä munan sisällä on tapahtumassa. Tule-

vatko rasahdukset munasta tai munista, ja onko kyse niiden rikkoutumisesta ulkoa vai sisältä päin? Ehkä ”jysiö” kuvaakin kuoriutumisen hetkeä?

Tossavaisen runossa linnun *Umwelt* kirjoittuu esiin minämuotoisena lintukokeuksen virtana, joka jättää jälkensä myös tekstin rakenteeseen. *Umweltin* käsitteen rinnalla runotekstin vierasmaailmaisuuuden analyysissä voi hyödyntää feministifilosofi Donna Harawayn (1997; 2008) käsitteitä materiaallinen-semioottinen (*material-semiotic*), jolla hän viittaa olentojen, käsitteiden ja muiden todellisuuden ilmiöiden yhtäaikaiseen fyysisyyteen ja kielellis-käsitteellisyteen. Linturunot, kuten linnut ja niiden munatkin, ovat yhtä aikaa aineellisia ja merkityksentäyteisiä. Tekstin materiaalisuutta edustavat asettelu, visuaaliset elementit, äänteet, rytmi sekä runojen rakentuminen jaksolliseksi tekstivirraksi. Lintujen tai linnunmunien materiaalisuutta puolestaan ovat linnun ruumiin rakenne, aistimukset (kylmä/kuuma, edessä/takana, alla/päällä), aineenvaihdunta (näлкä), linnunmunan muoto, väri ja säröytyvä rakenne. Tekstin semioottista puolta ovat lintuaiheiset sanat; Tossavaisen runossa näitä ovat esimerkiksi höyhen, siipisulka, munat, nokka ja siemenet. Lintujen ja linnunmunien semioottisuutta taas ovat pesintä, hautominen, lajikontaktit sekä pelko ja odotus.

Lintujen ja niiden olemisen sekä tekstien materiaalisten ja semioottisten puolien analyysi auttaa hahmottamaan yhteyksiä näiden helposti yhteen sovittamattomiksi ajateltujen asioiden välillä. Semioottisella tasolla Tossavaisen runo kuvaa muun muassa linnun hengitystä nokan kautta, hautomiseen liittyvää kuumentumisen kokemusta sekä pelkoa saalistajasta: ”nopeasti kääntää varjo mu [--] sta mustempi mustikkaa mus / suhahtaa suhahduksella kirkaisee lopuksi vaikka loppua ei ole on”. Materiaalisesti linnun *Umweltia* kuvaa tekstiin piirtyvä valkea kaksiulotteinen muna sekä tulkintani mukaan myös virkerajoitta etenevä, usein sanoja katkaiseva, toisteleva ja muunteleva kiivasrytmisen ilmaisu. Ihmisen kieli sopii sanoineen ja lauserakenteineen vaillinaisesti linnun ilmaisuun ja kokemukseen, joka on jo ruumiillisesti ratkaisevasti poikkeava. Esimerkiksi linnun ilmapussien avulla tapahtuva hengitys on jatkuvaa virtaa.

Umweltin lisäksi vierasmaailmaisuuuden käsitteeseen liittyy ajatus vieraudesta. On toisin sanoen ajateltava ei-inhimillistä eläintä maailmaisena ja vieraana: ihminen voi ymmärtää eläimen kokemusta ja olemista sekä eläinten välisiä vuorovaikutussuhteita ja niissä syntyviä merkityksiä vain osittaisesti. Timothy Morton on kahdessa viimeisessä teoksessaan *Ecology without Nature* (2007) ja *The Ecological Thought* (2010) kirjoittanut ei-inhimillisistä olennoista nimenomaan tuntemattomina entiteetteinä, joiden ominaisuuksia, vaikutuksia, arvoa ja merkityksiä on pystyttävä arvioimaan uudelleen vakiintuneiden luontoa ja kulttuuria, objektia ja subjektia koskevien jaotteluiden ulkopuolella. Tietyntaisten ei-inhimillisten olentojen kutsuminen eläimiksi on rakentanut perustavanlaatuisen, jatkuvaa järjestäytynyttä riistoa ja julmuutta oikeuttavan eron inhimillisten eläinten ja ei-inhimillisten eläinten välille (Morton 2010, 40).⁹

Jähmeiden erotteluiden ja lokeroitien sijaan tarvitsemme Mortonin mukaan avoi-

muutta, eräänlaista positiivista epävarmuutta siitä, keiden kaikkien kanssa jaamme yhteisen maailman. Näiden vieraksi vieraksi nimettyjen olentojen outous on itsesään outoa – kyse on avoimen tilan luomisesta sinne, missä ennen oli luokittelemalla tutuksi tehtyjä ja objekteiksi alistettuja elämänmuotoja. (Morton 2010, 40–41.) Tämä avoimen tilan luominen on filosofista työtä, mutta se voi tarkoittaa myös sellaista epistemologisesti kyselevää linturunoutta, jota Jonimatti Joutsijärvi ja Jouni Tossavainen kirjoittavat.

Vieraan vieraan käsite on ennen kaikkea moraalifilosofinen. Sille ei ole olemassa tyhjentävää luonnehdintaa tai tunnusmerkkejä, jotka olennon tulisi täyttää. Päinvastoin Morton muistuttaa lukijaansa jatkuvasti siitä, että myös ”me ihmiset” voimme olla vieraita vieraita toisillemme ja muille elämänmuodoille (2010, 40–47, 87). *The Ecological Thought* on nimensä mukaisesti ehdotus, tai Mortonin poleemiseen tutkijapersoonaan viitaten väite tai jopa julistus siitä, millaista ajattelun tulisi olla tilanteessa, jossa ekologisten, taloudellisten ja sosiaalisten katastrofien maailmanloppu on jo alkanut. Tässä tilanteessa roolit tulevat Mortonin (kuten monen muunkin post-humanistisia reittejä kulkevan ajattelijan)¹⁰ mukaan uudelleen jakoon: rationaalinen ihmissubjekti ei pysty hallitsemaan käyntiin panemaansa globaalien muutosten ketjua. Vieraat vieraat ovat paitsi globaalimuutoksesta kärsiviä inhimillisiä ja ei-inhimillisiä uhreja myös potentiaalisia selviytyjiä ja suunnanmuuttajia: muuntogeenisiä organismeja, lajienvälisistä kontakteista syntyneitä viruksia, mitä tahansa mitä tällä hetkellä onkaan kehittymässä ja syntyessä.

Kirjallisuuden, sen tutkimuksen sekä ei-inhimillisten eläinten vierasmaailmaisuu-den kannalta Mortonin vieraan vieraan käsitteessä merkityksellistä on sen yhtäaikainen avoimuus ja velvoittavuus. Vierailta vierailta voi olla inhimilliset tai ei-inhimilliset kasvot, tai ehkei kasvoja ollenkaan, mutta ne on silti kohdattava teksteissä ja tekstien ulkopuolella.¹¹ Morton ei kirjoita vieraista vieraista tekstin analyysin ja tulkinnan välineenä – posthumanistiselle ajattelulle tyyppillisesti kyse on yleisluonteisemmasta ja abstraktimmasta ehdotuksesta ajattelun välineeksi. Muun muassa Charles Darwinin, Sigmund Freudin ja Jacques Derridan ajatteluun pohjautuva vieraan vieraan käsite kyseenalaistaa inhimillisen ja ei-inhimillisen välisen eron sekä ajatuksen itseidenttisestä inhimillisestä subjektista (2010b, 76–77). Morton kuitenkin ajattelee kaunokirjallisuuden avaavan toisenlaisia kokemisen tapoja tai maailmoja (2010b, 60, 87). Juuri tässä merkityksessä puhun vierasmaailmaisudesta ja liitän Mortonin vieraan vieraan käsitteen Uexküllin *Umweltin* käsitteeseen: kyse on mahdollisuuksista avata ei-inhimillistä maailmaa runouden keinoin. Joutsijärven runossa vierasmaailmaisuus rakentuu ikään kuin ulkoa päin, varpusen käyttäytymisen kuvaamisen avulla. Tossavainen taas rakentaa vierasmaailmaisuuutta ilmentämällä linnun todellisuutta kielen semioottisin ja materiaalisin keinoin. Linnunkaltaisesti koettu maailma on tulkintani mukaan molempien runojen keskiössä. Mutta miten linnun vierasmaailmaisuus liittyy ihmisen maailmaan?

Vieraiden maailmojen maailma

Vierasmaailmaisuuden käsite korostaa ihmisten ja ei-inhimillisten eläinten keskinäistä erilaisuutta. On syytä kysyä, kärjistyykö erilaisuus totaaliseksi erillisyydeksi, jolloin jokainen eläinlaji (tai jopa eläinyksilö) asuttaa omaa maailmaansa erossa muista maailmoista ja niiden asuttajista. Uexküllin *Umweltin* yhteydessä olen todennut, että eläinten *Umweltit* ovat limittyviä: eläimet kykenevät havaitsemaan muita kuin omaa lajiaan edustavia eläimiä ja oppivat tulkitsemaan niiden ulkomuotoa, liikkeitä ja käyttäytymistä (ks. Uexküll 1956, 94–99). Myös Timothy Mortonin filosofiassa ajatus maailmojen ja maailmaisuuden yhteydestä on aivan keskeinen – se on hänen ekologisen ajattelunsa ydin.

Mortonin käsitys vieraista vieraista liittyy laajempaan hahmotelmaan todellisuuden loputtomasta monimutkaisuudesta, asioiden ja olioiden moninkertaisista sotkuisista yhteyksistä sekä vyyhtimäisistä syy–seuraussuhteista. Näistä esimerkkinä voi kuvitella vaikkapa Jonimatti Joutsijärven runon kuvaamaa Turun linja-autoaseman odotushallia. Sinne lentänyt varpunen etsii ravintoa muovipuusta, joka on valmistettu ehkä Kiinassa materiaaleista, joiden alkuperä saattaa olla vaikkapa Saudi-Arabiassa ja Yhdysvalloissa. Linja-autoaseman halki kulkee päivän aikana kymmeniä tai satoja ihmisiä matkalla kohteisiin ympäri Suomea tai ehkä toiselle puolelle maailmaa. Kahvitellessaan heiltä putoaa sämpylänmurusia, joita varpunen on oppinut noukkimaan lattialta. Linja-autot ja taksit kuluttavat polttoaineita ja päästävät ilmakehään haitallisia kaasuja kuljettaen samalla ihmisiä työpaikoille, tapaamisiin tai koteihin rakkaidensa luokse. Matkustajien jälkiä, ja lopulta ehkä varpusen ruumiin, siivoaa pois työntekijä, joka maksaa pienenä palkastaan veroja, joilla maantieverkoston pidetään kunnossa. Tällaista toimijoiden, materiaalien, tapahtumien ja prosessien koostetta eli laajassa mielessä ekologista todellisuutta Timothy Morton kutsuu *harsostoksi (mesh)*.¹²

Harsosto on harso- tai verkkomainen entiteettien kudelman, jossa ei ole hierarkiaa, reunoja tai keskustaa. Se on yritys kuvitella kaiken elollisen ja ei-elollisen yhteistä totaliteettia, jossa kaikki on yhteydessä kaikkeen muuhun. Harsostoa asuttavat vieraat vieraat, jotka eivät nouse etualalle luonnon taustaa vasten (kuten ihmisten voi ajatella erottuvan historiattomasta, muuttumattomasta luonnosta). Tällainen maailma on yhtä aikaa tuttu ja outo, mahdollinen ja mahdoton tavoittaa ja ymmärtää (Morton 2010a; 2010b, 28–68).¹³ Mortonin ajatus harsostosta liittyy muutamien spekulatiivisesta realismista¹⁴ ja posthumanisesta ajattelusta kiinnostuneiden yhteiskuntatieteilijöiden ja kulttuurintutkijoiden viime vuosikymmenen aikana kehrittelemään objektorientoituneeseen ontologiaan (object-oriented ontology, OOO). Nimensä mukaisesti objekteilalla on tällaisissa ontologioissa erityisasema subjekteihin nähden, tai tarkemmin sanoen subjekti-objekti-suhteiden sijaan kiinnostus kohdistuu erilaisten elollisten ja elottomien olioiden eli objektien olemiseen ja toimijuuteen sekä näiden objektien keskinäisiin

yhteyksiin (Morton 2012; Bryant 2011, 19–33). Objektio-orientoituneessa ajattelussa jotakin ilmiötä tai todellisuuden aluetta voidaan lähestyä esimerkiksi keräämällä yhteen sen eri osatekijöitä ja tarkastelemalla niiden keskinäisiä suhteita. (Bogost 2012, 35–59; vrt. Latour 2010.) Mortonin harsostoa voi ajatella tällaisten keräymien kokonaisuutena, ja siten harsoston käsite auttaa hahmottamaan vierasmaailmaisuutta monikollisena.

Seuraavassa Jouni Tossavaisen *Kerro*-kokoelman runossa ihmisten ja lintujen maailmat ovat yhtä aikaa läsnä ja limittyvät toisiinsa:

varjo tipahti varis kuolee ränniltä pois ääntä päästämättä säikähtikö ihminen vai madot yhtä sokeat tikkaat
lennä lintu takaisin tule menneet ovesta suoraan toinen kohti

tutkija katseli lintuja kunnes hän tuli tutki tikkoja kunnes hän meni kuunteli lintuja kun häntä ei kuulunut
twit ääni sattui särkevään tintti tintit hyppiä

oksilta nuotti soittaa vaahteran vaaleita luita lumi yhtä äänetöntä pli pli kieltä twit twit twit lintuset
liversivät yhdennoista hetken alkaneeksi

toisteta hetkeä lyhyt luodin laulu pitkä valo laatikossa liikenne jatkaa siitä ja hän jää palaamatta vaikka
koneet vaipuvat

oli kellot niiden kumu korville oli pallo joka jäätyy ilmaan ilo lämmön keskelle kuin pannulappu

(Tossavainen 2007.)

Monikollisen vierasmaailmaisuuden näkökulmasta runo avautuu tekstinä, jossa mikään ei lopulta nouse etualalle, tekstinä, joka pysäyttää, tiivistää ja sanoittaa todellisuutta monen eri maailman aineksia yhdistäen. Variksen kuolema, tiaisten hyppy sekä lintujen särkevän terävä ääntely ”twit twit twit” sekoittuvat runossa ihmisen tai ihmisten mahdolliseen säikähdykseen, toiveisiin (”lennä lintu takaisin tule”), tutkimukselliseen tarkkailuun ja joutilaaseen havainnointiin (”kuunteli lintuja kun häntä ei kuulunut”). Teksti hajottaa ja hajaannuttaa ääniä, toimintaa ja toimijoita tavalla joka asettaa kaiken tapahtumisen avoimeksi. Ovatko ensimmäisen säkeen säikähtävät ihminen ja madot keskenään yhtä sokeita? Millaisia ovat tutkijan liikkeet – katsooko ja kuunteleeko hän lintuja poissa ollessaan ja tutkii niitä jossakin tiettyssä paikassa, ja onko juuri hän se, joka ”jää palaamatta vaikka / koneet vaipuvat”? Liittyykö ”luodin laulu” variksen kuolemaan ja mikä on ”pallo joka jäätyy ilmaan” – höyhenensä pörhistänyt lintuko?

Lintujen olemisesta ja toiminnasta syntyy runoon omia maailmoja, joskin variksen kuoleman myötä yksi niistä sammuu jo ensi säkeessä. Tiaisten liikkeet ja äänten sijaan suodattuvat runon äänneisiin ja rytmiin hyvin eläväisinä. Ilmaus ”twit twit twit” on artikkelin alussa siteeraamani ”tsik srii”-lainauksen tavoin lintujen ääntelyn litterointia, keino tuoda ei-inhimillisiä ääniä runoon. Puhun nimenomaan äänten tuomisesta, en luomisesta. Linnunäänet on käännetty suomen kielelle ominaisin keinoin verbaaliseksi runomateriaaliksi. Tällä materiaalilla (tsik srii, twit twit twit) on ei-in-

himillinen alkuperä sekä sille uskollinen äänteellinen ja rytmisen ilmiasu, ja siksi se ei ole tulkittavissa *vain* inhimilliseksi kieleksi (vrt. Maran 2007; Tüür 2009). Saman materialistisen näkemyksen mukaisesti ilmaus ”tintti tintit hyppii” tulkitsee lintujen kevyttä rakennetta ja nopeaa liikehdintää: yksi tintti ja kohta useampi hyppii rytmisessä, joka inhimilliseen mittakaavaan hidastettuna voisi muistuttaa kolmepolvista trokeeta: *tintti tintit hyppii* (painolliset tavut kursivoitu). Vaikka rytmi on näennäisesti sama (kolme trokeeta) ja i-äänne toistuu silmiinpistävästi, jokainen tavu on silti erilainen ilmentäen lintujen yksilöllisiä liikkeitä. Pikkulintujen maailma rakentuu ”varjo tipahti” -runoon sekä semanttisella että materiaalisella tasolla.

Linnunlaulun rinnalla runossa kuvataan myös muita luonnonääniä kuten oksiin liittyvää soittoa ja lumen ääntä, joka litteroituu pehmeämmin kuin lintujen terävä ”twit”: ”lumi yhtä äänetöntä pli pli kieltä”. Ihmisen rakentamaan tilaan puolestaan viittaavat ränni, tikkaat, liikenne, koneet ja kello, joista tikkaat elollistuvat sokeiksi, luoti laulavaksi ja koneet vaipuviksi. Esineillä on oma todellisuutensa, ja niiden ja lintujen lomassa toimii myös ihminen. Ensimmäisessä säkeessä ihminen mainitaan lajin variksen ja matojen joukossa. Toisessa säkeistössä esiintyy tutkija, jonka myötä runoon voisi rakentua inhimillinen luontoa ja rakennettua maailmaa tarkkaileva perspektiivi. Tutkija kuitenkin häivytetään pian maisemasta: ”kuunteli lintuja kun häntä ei kuulunut / twit ääni sattui särkevään tintti tintit hyppii”. Tutkijasta ei kuulu enää mitään, ja linnut hyppivät runossa etualalle. Viimeiset maininnat ihmisestä ovat persoonapronominiin tukeutuva ”hän jää palaamatta vaikka / koneet vaipuvat” sekä epäsuora ”oli kellot niiden kumu korville” – joskaan korvat eivät välttämättä ole ihmisen.

Tulkintani mukaan ”varjo tipahti” -runossa ei ole hallitsevaa näkökulmaa. Sen risteilevät äänet, olennot, ajatukset ja tapahtumat viittaavat monen eri maailman yhtäaikaiseen läsnäoloon, useisiin vierasmaailmaisuuksiin. Mortonin harsoston käsite on tässä merkityksellinen siksi, että sen myötä eri lajeja edustavien yksilöiden ja niiden *Umweltien* lukematon moneus näyttäytyy viime kädessä saman maailman, harsoston, kirjona. Ajatus vierasmaailmaisten olentojen keskinäisestä yhteydestä on eettisesti tärkeä. Mortonin mukaan harsostoon kuuluvien elämänmuotojen säilyminen on ylittämätön ja ohittamaton itseisarvo.¹⁵ Hänen ekologisessa ajattelussaan on kysymys ihmisen erityisaseman horjuttamisesta sekä yrityksestä ymmärtää elävien olentojen vierautta. Mortonin (2010b, 60) mukaan taide auttaa meitä tässä ymmärtämisen haasteessa:

Taiteen moniselitteiset ja epäselvät puolet auttavat meitä ajattelemaan asioita, joita on vaikea pukea sanoiksi. Runouden lukeminen ei pelasta planeettaa. Tiede ja kehittyvät poliittiset ja sosiaaliset käytännöt tulevat tekemään sen. Taide kuitenkin antaa meille välähdyksen olennoista, jotka ovat olemassa tavallisten luokittelujemme väleissä tai niiden ulkopuolella. (Morton 2010, 60. Suom. KL.)

Joutsijärven ja Tossavaisen linturunoja voi lukea Mortonin ehdottamasta näkökulmasta, lintujen maailmoja avaavina. Runous toki tekee tämän omanlaisinsa semioottisin ja materiaalisin keinoin, eikä lukukokemuksemme koskaan vastaa minkään yksittäisen todellisen linnun *Umweltia*. Ajatus todellisten lintujen subjektiivisten *Umweltien* todellisuudesta sekä näiden vieraiden vieraiden asuttamien maailmojen tai *Umweltien* rakentumisesta yhtenäiseksi harsostoksi tai maailmojen maailmaksi ohjaa kuitenkin lukemaan Joutsijärven ja Tossavaisen linturunoja nimenomaan spekulatiivisten vierasmaailmaisten kokemusten kehyksessä.

Vierasmaailmaisuuuden etiikkaa

Lintujen olemassaoloon ja kulttuuriseen vaikuttavuuteen on tartuttu tässä artikkelissa vierasmaailmaisuuuden käsitteen avulla. Posthumanistinen tutkimus ja kriittinen eläintutkimus tuottavat jatkuvasti uusia ei-inhimillisiin eläimiin liittyviä käsitteellistyksiä, ja tämän käsitteellisen työn runsauden keskellä on syytä kysyä, mihin tarvitsemme vierasmaailmaisuuutta. Yleisemmällä ei-inhimillistä maailmaa koskevalla ajattelun ja kritiikin tasolla vierasmaailmaisuuuden käsite siirtää huomion essentialistisia ja hierarkkisia merkityksiä sisältävästä lajiajattelusta dynaamisempaan ja tasa-arvoisempaan keskusteluun erilaisista maailmaisuuksista tai maailman havaitsemisen ja siinä toimimisen tavoista. Näin vierasmaailmaisuuus kytkeytyy osaksi posthumanistista ajattelua, jossa painopiste siirtyy yksilöistä ja niiden olemuksista olemisen tapoihin ja olemisen moneuteen eli olioiden vuorovaikutussuhteisiin.

Tähän olemisen moneuden, avoimuuden ja ratkeamattomuuden periaatteeseen liittyen kysymys siitä, mitä linnut ovat, saa jäädä avoimeksi. Mikään tietämisen tai esittämisen tapa ei tyhjennä niiden olemista, ei luonnontieteellinen tieto eivätkä taiteelliset, uskonnolliset tai muut vastaavat tietämisen ja esittämisen tavat (ks. Lummaa 2010, 85–112). Tällä en tahdo vähätellä esimerkiksi luonnontieteellisen tutkimuksen ja käsitteellistysten arvoa lintuja koskevan tiedon muodostamisessa – tällainen tieto on välttämätöntä esimerkiksi suojelun kannalta. Eläinten kohtaamisen ja kohtelun etiikasta kiinnostuneena kirjallisuudentutkijana lähestyn itse lintuja mieluiten vierasmaailmaisina, joilla on omanlaisensa *Umwelt* sekä oikeus osallisuuteen monien maailmojen maailmassa. Muunlainen osallisuus ei ole linnuille mahdollista, ja niillä on yhtä suuri oikeus elämään ja kukoistamiseen kuin ihmisellä lajina.

Taiteenteoreettinen ja kirjallisuustieteellinen peruste vierasmaailmaisuuuden käsitteelle liittyy tekstejä ja teoksia koskevan tutkimusnäkökulman laajennukseen. Niin tärkeää kuin eläinaiheisten kriittinen analyysi ja tulkinta eettisestä ja poliittisesta näkökulmasta onkin, eläinaiheisia tekstejä (runoutta, proosaa, kuvataidetta) ei tarvitse lukea vain kulttuuristen representaatioiden kehyksessä tai eläinten puolesta puhuvina

teoksina (representaation problematiikasta eläinrunoudessa ks. Lummaa 2010, 153–175). Vierasmaailmaisuuden käsitteen avulla voimme lukea eläintekstejä myös vieraiden vieraiden *Umwelt*-tulkintoina. Teokset toisin sanoen paitsi esittävät ja edustavat eläimiä myös ilmentävät vierasmaailmaisia olentoja spekuloiden ja kuvittamalla tai tekstittämällä näiden maailmoja.

Lopulta kysymys ei ole vain siitä, miten teksti, kieli tai kirjoitus suhteutuu maailmaan. Vierasmaailmaisuuden käsite avaa maailmojen ja tekstin suhdetta myös toiseen suuntaan, jolloin kysymme, millaisin keinoin ei-inhimillinen oleminen, esimerkiksi lintujen äänet ja liikkeet, virtaavat tekstiin. Ihmisen kielellä ja lintujen ääntelyllä ajatellaan nykyisin olevan merkittäviä fysikaalis-neurologisia ja historiallisia yhteyksiä (Tüür 2009, 582–583; Marzluff & Angell 2012, 4–7, 27–34, 51–64; Miyagawa, Berwick & Okanoya 2013). Arkinen esimerkki tästä ovat onomatopoeettiset linnunnimet kuten tiltalti sekä erilaiset lintujen ääntelyä kuvaavat sanat: kiekua, sirkuttaa, kaklattaa. Runouden materiaallinen ja semioottinen repertuaari ulottuu pitkälle sanaston tuolle puolen, kuten Joutsijärven ja Tossavaisen linturunous osoittaa.

Viitteet

¹ Tossavaisen *Kerro*-kokoelmassa ei ole sivunumeroita, enkä siksi käytä niitä myöskään artikkelissani.

² Posthumanistisen eläintutkimuksen määrittelyn kannalta on ongelmallista, että useat ajattelijoista – heidän joukossaan oman argumentointini kannalta keskeiset Timothy Morton ja Donna Haraway – eivät tahdo tulla kutsutuiksi posthumanisteiksi (Morton 2007, 21; Morton 2010, 113–114; Haraway 2008, 19). Lisäksi essentialistis-hierarkisoivia ajattelutapoja on kritisoitu tai ne on hylätty myös sellaisen tutkimuksen ja teorian piirissä, jota ei yleisesti pidetä posthumanistisena (esim. Kainulainen & Sepänmaa 2009; Ruonakoski 2011). Posthumanismia ei voi samastaa eläintutkimukseen myöskään siitä syystä, että eläinteoria on vain yksi alue posthumanistisessa tutkimuksessa ja filosofiassa.

³ *Biologian filosofian näkökulmia* -teoksessa julkaistussa ”Lajin ongelma” -artikkelissaan Paavo Voipio (1998) erottelee esimerkiksi morfologis-taksonomisen, biologisen sekä evolutiivisen lajikäsitteen sekä edelleen isolaatiolajikäsitteet ja tunnistamislajikäsitteet.

⁴ Yhteiskuntafilosofit ovat kytkeneet eläinten oikeuksien näkökulmia muun muassa analyttiseen filosofiaan (Aaltola 2004) sekä poliittiseen teoriaan (Donaldson & Kymlicka 2011) tarkoituksenaan sisällyttää ei-inhimilliset eläimet demokratiakehitykseen (ks. myös Latour 2004).

⁵ Donna Harawayn käsite *companion species*, seuralaislajit tai kumppanuuslajit, on yksi keskeinen käsitteellistys lajikeskustelussa. Harawayn seuralaislajeja edustavat yksilöt elävät jatkuvassa kanssakäymisessä toislajisten olentojen kanssa ja tulevat siksi mitä ovat tämän kanssakäymisen tuloksena. Merkitykselliset erot syntyvät vasta yksilöiden asettuessa suhteisiin toistensa kanssa – Haraway käyttää tästä prosessista käsitettä ”tulla toisen kanssa joksikin” (*becoming with*). (Haraway 2008, 15–17, 19.)

⁶ Tämä maailmaisuuden ajatus vaatii runsaasti jatkokehittelyä. Tässä vaiheessa voi ainakin

huomauttaa, että tietyn lajin edustajien rinnalla yksilöiden, esimerkiksi ihmisyksilöiden, maailmat ovat erilaisia (esimerkiksi näkö- ja kuulovammaisten maailmat, liikuntarajoitteisten maailmat, eri kulttuuripiireissä elävien maailmat). Toiseksi on syytä sanoa, että ihmisten ja ei-inhimillisten eläinten maailmat voivat olla limittyviä, kuten samassa taloudessa (*oikoksessa*) asuvien vieraslajisten olentojen todellisuudet.

⁷ Nykypäivän etologiassa ja biologiassa Jakob von Uexküllin tutkimuksia ei enää juurikaan sovelleta; sen sijaan bio- ja zoosemiotiikassa Uexküllin näkemykset ovat edelleen merkittäviä.

⁸ Kiitän zoosemiotiikkaan perehtynyttä kirjallisuudentutkija Sandra Mäntyä (OY) Uexküllin teoriaa koskevista tarkentavista huomioista.

⁹ Morton perustelee haluttomuuttaan kirjoittaa eläimistä vetoamalla eläin-sanan eettiseen arveluttavuuteen: ”You will see absolutely no references to ‘the animal’ or, even worse, to ‘the animal question’, as some contemporary philosophers put it (have they forgotten the resonance of ‘the Jewish question?’).” (Morton 2010, 40.)

¹⁰ Timothy Mortonin asemoiminen kirjallisuuden- tai kulttuurintutkimuksellisiin suuntauksiin on poikkeuksellisen haastavaa. *Ecology without Nature* -teoksessaan Morton rakentaa erilaisten luontotekstien (musiikin, maalausten, installaatioiden, proosan, runouden jne.) analysoimiseen ja tulkintaan soveltuvan käsitteistön ja lähestymistavan ja kirjoittaa lisäksi etenkin romantiikan ajan luontokirjallisuudesta pätevää kritiikkiä. Samalla hän kuitenkin sanoutuu irti ekokritiikistä, jonka kaanoniin romantiikan ajan luontokirjoittaminen nimenomaan kuuluu, ja joka edelleen kipeästi kaippaa metodiikkaa ja välineistöä taideosten analysoimiseen. *The Ecological Thought* -teoksessa Mortonin ajattelun posthumanistinen pohjavire vahvistuu entisestään, mutta hän kiistää edelleen olevansa posthumanisti ja identifioituu sen sijaan objekti-orientoituneeseen ajatteluun (ks. esim. Morton 2010, 113).

¹¹ Itse asiassa ero tekstin ja tekstin ulkopuolisen välillä on jatkuvasti kumoutumassa Mortonin ajattelussa. Hän kirjoittaa DNA:n tekstuaalisuudesta, elämänmuotojen dekonstruktiiivisesta ja itseään purkavasta luonteesta sekä toisaalta luontokirjoittamisen tilallisista ja materiaalisista piirteistä (Morton 2010a; Morton 2010b, 11).

¹² Posthumanistiseen teoriaan syvällisesti perehtynyt kirjallisuudentutkija Juha Raipola (TaY) on ehdottanut Mortonin käsitteen *mesh* suomennokseksi *silmukkaverkkoa*, joka on vakiintunut tietotekniikan sanastoon. Raipolan ehdotus on perusteltu, koska Morton korostaa käsitteensä kytköksiä erilaisiin tietoteknisiin yhteyksiin. Toisaalta Morton hylkää sanat *net* ja *web* liiaksi internetiin assosioituvina. Raipolan silmukkaverkko-käännöstä perustelee kuitenkin myös visuaalinen yhteys aitaverkkorakenteeseen sekä esimerkiksi miekkailijanmaskin metalliverkkoon, jotka konkretisoivat Mortonin käsitteeseen liittyviä aukkojen, läsnä- ja poissaolon sekä yhteyksien ja erottumisten merkityksiä. Näiden rinnalla *mesh* rinnastuu Mortonilla teksteilleihin (*mesh* on erityinen verkkomainen, joustava kangas), ja siihen liittyy myös haurauden ja verkostomaisuuden merkityksiä. Harso- ja verkosto-sanoista olen johtanut sanan harsosto, jota ehdotan *meshin* suomennokseksi painottaen *mesh*-käsitteeseen sisältyvää ekologista kaikkiallisuuden, kattavuuden ja erityisesti vahingoittuvuuden merkityskokonaisuutta.

¹³ Mortonille kyse on lopulta kaiken vieraudesta: olioilla on arvaamattomia ominaisuuksia, ne ovat useissa, suurelta osin tuntemattomissa suhteissa toisiinsa. Tapahtumien ja prosessien lainalaisuudet ovat vaikeita ymmärtää ja tulevaisuutta – esimerkiksi ilmastonmuutokseen tai globaaliin talouteen liittyviä ilmiöitä – on siten lähes mahdotonta ennustaa.

¹⁴ Spekulatiivinen realismi on filosofiseen realismiin pohjautuva ja sitä erilaisiin suuntiin kehittävä (spekuloiva) suuntaus, jossa todellisuuden erilaisine osineen ajatellaan olevan olemassa riippumatta käsitteistä, kielestä, havaitisijoista tai näiden mentaalisista rakenteista. Tunnetuimpia spekulatiivisen realismin edustajia ovat Graham Harman, Iain Hamilton Grant ja Quentin Meillassoux. Suuntausta on esitelty Suomessa mm. *Nuoren Voiman* numerossa 5/2012.

¹⁵ Morton ei ota suoraan kantaa siihen, koskeeko tämä myös esimerkiksi patogeenisiä viruksia, bakteereita, sieniä ja alkueläimiä.

Lähteet

- AALTOLA, ELISA 2004: *Eläinten moraalinen arvo*. Tampere: Vastapaino.
- BIRKE, LYNDIA 1994: *Feminism, Animals and Science. The Naming of the Shrew*. Buckingham: Open University Press.
- BOGOST, IAN 2012: *Alien Phenomenology, or What It's Like to Be a Thing*. Minneapolis & London: University of Minnesota Press.
- BRYANT, LEVI R. 2011: *The Democracy of Objects*. Ann Arbor: Open Humanities Press.
- DONALDSON, SUE & KYMLICKA, WILL 2011: *Zoopolis. A Political Theory of Animal Rights*. Oxford & New York: Oxford University Press.
- HARAWAY, DONNA 1997: *Modest_Witness@Second_Millennium. FemaleMan©_Meets_OncoMouse™. Feminism and Technoscience*. New York & London: Routledge.
- HARAWAY, DONNA 2008: *When Species Meet*. Minneapolis & London: University of Minnesota Press.
- HAYLES, KATHERINE N. 1999: *How We Became Posthuman. Virtual Bodies in Cybernetics, Literature, and Informatics*. Chicago & London: The University of Chicago Press.
- KAINULAINEN, PAULIINA & YRJÖ SEPÄNMAA (TOIM.) 2009: *Ihmisten eläinikirja. Muuttuva eläinkulttuuri*. Helsinki: Palmenia.
- LAAKSO, MARIA 2011: Kirjallinen korppi. Eläimen esittäminen Jukka Parkkisen romaanissa Korppi ja kumppanit. *Tapion tarhoista turkistarhoille. Luonto suomalaisessa lasten- ja nuortenkirjallisuudessa*. Toim. Maria Laakso, Toni Lahtinen & Päivi Heikkilä-Halttunen. Helsinki: SKS.
- LATOUR, BRUNO 2004: *Politics of Nature. How to Bring the Sciences into Democracy*. Trans. Catherine Porter. Cambridge & London: Harvard University Press.
- LATOUR, BRUNO 2010: An Attempt at a "Compositionist Manifesto". *New Literary History* 41, 471–490.
- LAW, JOHN 2004: *Enacting Naturecultures: a Note from STS*. Lancaster: Centre for Science Studies, Lancaster University. <http://www.lancs.ac.uk/fass/sociology/papers/law-enacting-naturecultures.pdf>. (29.10.2012)
- LUMMAA, KAROLIINA 2010: *Poliittinen siivekäs. Lintujen konkreettisuus suomalaisessa 1970-luvun ympäristörunoudessa*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, Nykykulttuurin

tutkimuskeskus.

MARAN, TIMO 2007: Towards an integrated methodology of ecosemiotics: The concept of nature-text. *Sign Systems Studies* 35 (1/2), 269–294.

MARZLUFF, JOHN & TONY ANGELL 2012: *Gifts of the Crow. How Perception, Emotion, and Thought Allow Smart Birds to Behave Like Humans*. New York, London, Toronto, Sydney & New Delhi: Free Press.

MIYAGAWA, SHIGERU, ROBERT C. BERWICK & KAZUO OKANOYA 2013: The Emergence of Hierarchical Structure in Human Language. *Frontiers in Psychology* 4 (71), 1–6.

MORTON, TIMOTHY 2007: *Ecology without Nature. Rethinking Environmental Aesthetics*. Cambridge & London: Harvard University Press.

MORTON, TIMOTHY 2010A: Ecology as Text, Text as Ecology. *The Oxford Literary Review* 32 (1), 1–17.

MORTON, TIMOTHY 2010B: *The Ecological Thought*. Cambridge & London: Harvard University Press.

MORTON, TIMOTHY 2012: An Object-oriented defense of poetry. *New Literary History* 43, 205–224.

ROJOLA, LEA 2012: Juokse lujaa, pure kovaa! Donna Harawayn kumppanuuslajit ja feminismi. *Erot ja etiikka feministisessä tutkimuksessa*. Toim. Kirsti Lempiäinen, Taru Leppänen & Susanna Paasonen. Turku: Utu-kirjat.

RUONAKOSKI, ERIKA 2011: *Eläimen tuttuus ja vieraus. Fenomenologisen empatiateorian uudelleentulkinta ja sen sovellus vieraslajisia eläimiä koskevaan kokemukseen*. Helsinki: Tutkijaliitto.

RYDER, RICHARD D. 1975: *Victims of Science: The Use of Animals in Research*. London: Davis-Poynter.

SEPÄNMAA, YRJÖ 2009: Jälkisanat. Kulttuuritieteellisen eläintutkimuksen lähtökohdista ja mahdollisuuksista. *Ihmisten eläinkirja. Muuttuva eläinkulttuuri*. Toim. Pauliina Kainulainen & Yrjö Sepänmaa. Helsinki: Palmenia.

SOPER, KATE 1995: *What is Nature? Culture, Politics and the Non-human*. Oxford & Cambridge: Blackwell.

TOSSAVAINEN, JOUNI 2007: *Kerro*. Helsinki: Like.

TÜÜR, KADRI 2009: Bird sounds in nature writing: Human perspective on animal communication. *Sign Systems Studies* 37 (3/4), 580–613.

UEXKÜLL, JAKOB VON 1956: *Streifzüge durch die Umwelten von Tieren und Menschen. Ein Bilderbuch unsichtbarer Welten*. Hamburg: Rowohlt.

VOIPIO, PAAVO 1998: Lajin ongelma. *Biologian filosofian näkökulmia*. Toim. Matti Sintonen. Helsinki: Gaudeamus.

VÄLIAHO, PASI 2012: Elokuvantutkimus. Teoksessa *Monitieteinen ympäristötutkimus*. Toim. Karoliina Lummaa, Mia Rönkä & Timo Vuorisalo. Helsinki: Gaudeamus.

WOLFE, CARY 2003: In the Shadow of Wittgenstein's Lion: Language, Ethics, and the Question of the Animal. *Zoontologies. The Question of the Animal*. Ed. Cary Wolfe. Minneapolis & London: University of Minnesota Press.

WOLFE, CARY 2010: *What is Posthumanism?* Minneapolis & London: University of Minnesota Press.